

32. Лукашевич, П. Объяснение ассирийских имён [Текст] / П.А.Лукашевич. – Киев, 1868. – 253 с.
33. Цейтлин, Р. М. К вопросу о значениях приименной приставки *na-* с славянских языках [Текст] / Р.М.Цейтлин // Ученые зап. Ин-та славяноведения. Т. IX. – М., 1954. – С. 205-224.
34. Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд [Текст] ; под ред. О.Н.Трубачёва. – Вып. 4. – М. : Наука, 1977. – 236 с.
35. Луценко, Н. А. Введение в лингвистику слова [Текст] / Н.А.Луценко. – Горловка : Изд-во ГГПИИЯ, 2003. – 142 с.
36. Руделёв, В. Г. Друг мой – язык. Избранные произведения по общему и русскому языкознанию [Текст] / В.Г.Руделёв / Собрание соч. в 6 тт. Т. 6, ч. 2-я. – Тамбов, 2002. – С. 67-70, 169.

Надійшла до редакції 20.01.2011 р.

УДК 808.3-3

ФРЕЙМ ПОБИТТЯ ТА ЙОГО ВЕРБАЛІЗАЦІЯ В ОДИНИЦЯХ ФРАЗЕОЛОГІЧНОГО ПОЛЯ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ, РОСІЙСЬКОЇ, БІЛОРУСЬКОЇ ТА ПОЛЬСЬКОЇ МОВ)

М. В. Жуйкова

Волинський національний університет ім. Лесі Українки

Реферат. У пропонованій статті розглянуто масив фразеологічних одиниць із загальною семантикою побиття з позицій когнітивної лінгвістики. Аналіз фразем засновано на поняттях «фрейм» та «фреймова модель»; виділено ті слоти фрейму побиття, яким притаманна найбільша частота при вербалізації (Інструмент, Партитив об'єкта, Вплив на об'єкт). Припускається, що мовна свідомість виділяє самі ці слоти як найбільш релевантні у ситуації побиття. Показано, що у фраземах з семантикою побиття, які зберігають достатньо прозору внутрішню форму, можуть вербалізуватися від одного до чотирьох слотів фрейму. В тих випадках, коли інформація про певні слоти залишається імпліцитною, вона виводиться мовцем на основі знання конкретних реалізацій загальної фреймової моделі.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, предикат, фрейм, слот, фреймове моделювання.

Постановка проблеми. Розвиток нової лінгвістичної парадигми — антропоцентризму — вимагає і нових підходів до аналізу фразеологічних одиниць, що переважно проявляється у виявленні тісних зв'язків між фразеосистемами та етнічними культурами, в описі національно-культурної специфіки окремих фразеологізмів, пошуків їх лінгвокультурологічних джерел. Разом з тим очевидно, що намагання побачити національно-специфічне інколи може домінувати над виявленням універсальних ознак, притаманних фраземотворенню як загальному процесу, що властивий мовно-мисленнєвій діяльності людини незалежно від її національної приналежності. Універсальність когнітивних процесів, об'єктом яких є позамовний світ (зовнішній та внутрішній щодо суб'єкта мислення), дозволяє припускати, що в різних мовах діють однакові номінативні механізми. У сучасній лінгвістиці це яскраво доведено на прикладі метафоризації. Щось подібне за своєю універсальністю, безперечно, існує і в сфері фраземотворення, про що ми вже мали нагоду докладно писати у монографії [1, с. 18-84]. Пошуки загальних механізмів фраземотворення варто проводити, беручи за основу групи мовних одиниць, об'єднаних певним значенням:

синонімічні ряди, лексико-семантичні класи, тематичні поля тощо. Ономазіологічний підхід до семантики, поєднаний з методиками концептуального аналізу, дозволяє більш виразно побачити дію загальних когнітивних механізмів.

Серед понять, на які спирається когнітивна лінгвістика, важливе місце посідає поняття «фрейм». Ми приймаємо таке розуміння фрейму, яке прийнятого у сучасних лінгвістичних дослідженнях, — як ментальної структури, яка відповідає класу типових ситуацій і служить для збереження знань про цей клас. «Фрейм — структура даних для представлення стереотипної ситуації» [2, с. 188]. Інтерпретація ситуації як стану речей передбачає наявність у ній учасників (дійових осіб) та певного антуражу (взаємин між ними, їх ролей, цілей та можливостей, змін у процесі розгортання ситуації тощо), а також просторово-часових координат ситуації. Ця обставина викликала потребу у розширенні поняття «фрейм» шляхом введення до його структури так званих слотів — елементів ситуації, які, зберігаючи загальну абстрактність в ментальній моделі, наповнюються конкретним змістом у кожному особному випадку її реалізації. У працях А. М. Баранова та Д. О. Добровольського фрейм трактується як концептуальна структура «для декларативного (описового) представлення знань про типізовану ситуацію, що містить слоти, пов'язані між собою певними семантичними відношеннями» [3, с. 227]. Таким чином, фрейм включає в себе імена слотів та зміст слотів. Ім'я слоту можна розглядати як комірку матриці фрейму (інваріантний параметр), яка заповнюється певними варіативними змістами (значеннями цього параметру), що відповідають характеристикам різних екстралінгвальних ситуацій.

Спираючись на поняття фрейму та слотів, ми розглянули велику групу фразеологічних одиниць, об'єднаних у поле «побиття», у чотирьох слов'янських мовах. Під побиттям ми розуміємо свідоме нанесення комусь тілесних пошкоджень за допомогою інструменту чи без нього, яке в мовній свідомості співвідноситься з предикатом *бити* та його перекладними еквівалентами. Наочність ситуації побиття, її висока релевантність для мовців породжує значну кількість різноманітних за формою та семантикою мовних одиниць — лексем та фразем. Масив фразеологізмів із значенням 'побити' лише в говірках української мові, за даними А. О. Івченка, налічує більше 340 одиниць [4, с. 159], а якщо взяти до уваги загальнономовні, авторські фраземи та ті одиниці, що їх постійно породжує мовна свідомість, то, очевидно, кількість групи може досягти тисячі одиниць. Доречно припускати, що подібні кількісні оцінки справедливі і для інших слов'янських мов, незважаючи на те, скільки само одиниць фіксується у фразеологічних словниках.

Мета нашої статті полягає у класифікації масиву фразеологічних одиниць із загальною семантикою побиття відповідно до фреймової моделі побиття, виявлення найбільш релевантних слотів та способів їх вербалізації. **Актуальність** дослідження зумовлена активним розвитком когнітивних методик, а також потребою інтенсивного аналізу фразеосистем.

Оскільки фрейм побиття належить до динамічних і вербалізується переважно за допомогою дієслівної лексики, для його вираження в мові (мовах) існує чотирикомпонентна рольова структура базових предикатів:

Хто (СУБ'ЄКТ) б'є / побив кого (ОБ'ЄКТ) чим (ІНСТРУМЕНТ) по чому (ПАРТИТИВ): він врізав його по вуху, він відшмагав його різками по спині.

Пор. наступний контекст, де представлені всі актанти предиката *ударить*:

Разбойник огромного роста подошел к Серебряному с чаркой в руке.

— *Батька!* — сказав он, ударив его широкой лапой по плечу, — пробазарил ты свою голову, стал нашим братом; так выпьем вместе да поцелуемся! А. К. Толстой. Князь Серебряный.

Проте реалізація набору актантів у мовленні залежить як від специфіки позначуваної ситуації, так і від конкретних комунікативних завдань мовця. Так, актант ІНСТРУМЕНТ зникає в тих випадках, коли суб'єкт впливає на об'єкт лише за допомогою частини свого тіла (голови, руки, кулака, ноги, коліна тощо). У значній частині засобів

вербалізації ситуації побиття ті чи інші актанти взагалі ігноруються (опускаються). Див.: *він накинувся на нього з кулаками*, де побиття описане через сталий вираз *накинутися з кулаками*, який є двовалентним і не передбачає актантів ІНСТРУМЕНТ та ПАРТИТИВ. У масиві конструкцій на позначення побиття форми вираження окремих компонентів цієї ситуації (актантів) варіюються в залежності від моделі керування відповідного предиката. Наприклад, орган об'єкта (або його частина тіла) формально може позначатися різними способами: *затопити (заїхати) в око*, але *дати під дих, врізати по шиї*. Загалом що вища міра образності предиката з семантикою побиття, то більша ймовірність, що окремі актанти будуть відсутні або виражені нетиповими (ідіоматичними) способами.

Що стосується предикатних фразеологічних одиниць із семантикою побиття, то їхня рольова структура може бути вельми далекою від набору актантів доміанти синонімічного ряду, тобто дієслова *побити*. Незважаючи на це, мовець із належною мовною компетенцією має знати, яку інформацію передає той чи той сталий вираз і чим саме в плані змісту один зворот відрізняється від іншого. Так, вираз *пустити юшку* означає, що дію суб'єкта скеровано не на все тіло об'єкта, а лише на частину обличчя — ніс, проте цей орган у конструкції не названий. У семантиці ідіоми *порахувати ребра* (кому) кодується інформація про те, що суб'єкт діє за допомогою інструмента (палиці, дрючка), однак цей інструмент також експліцитно не позначено. Ідіоми *всипати березової каші* та рос. *прописать ижицу* означають не побиття як таке, а специфічну форму побиття — удари різками по голій спині. Що ж до ідіоми *прописать ижицу*, то вона первісно описувала не просто шмагання по голій спині, а таке побиття, після якого на ній залишалися сліди, подібні на стару літеру 'ижиця'. Всі ці сталі вирази зберігають значно більше інформації про побиття, ніж базовий предикат *побити*. Отже, в самому плані змісту ідіом може міститися імпліцитна інформація про деякі аспекти ситуації, що при предикаті *побити* виражена експліцитно, через певні іменні актанти (ІНСТРУМЕНТ чи ПАРТИТИВ). Ця інформація «вшита» у план змісту фразеологічних одиниць, а засобом її збереження і трансляції можуть служити деякі елементи плану вираження, які розпізнаються актуальною мовною свідомістю чи виявляються шляхом аналізу внутрішньої форми. Подібна думка висловлювалася у науковій літературі щодо устрою семантики лексичних одиниць. У їхній структурі виділяються так звані приховані компоненти — «семантичні ... ознаки слів чи словосполучень, що не мають явного (експліцитного) вираження, проте суттєві для побудови та розуміння висловлення» [5, с. 458]. Пошуки та експлікацію прихованих компонентів у семантиці фразеологічних одиниць часто здійснюють саме на матеріалі лексико-семантичних груп шляхом зіставлення референційних властивостей окремих мовних одиниць.

На нашу думку, для адекватного опису одиниць лексико-фразеологічного поля побиття варто послуговуватися не формальною рольовою структурою предиката, а узагальненою фреймовою моделлю.

Інваріантний фрейм побиття складається з таких слотів:

- Суб'єкт дії в цілому
- Активний орган суб'єкта дії («Партитив суб'єкта»)
- Інструмент, який використовується суб'єктом дії для її передачі (трансляції) об'єкту («Інструмент»)
- Фізична дія («Дія»)
- Об'єкт дії в цілому (як сукупність тілесного та чуттєвого)
- Частини та органи тіла об'єкта («Партитив об'єкта»)
- Тілесні зміни, які відбуваються в об'єкті внаслідок дії (дій) суб'єкта («Вплив на об'єкта»).

На конкретному мовному матеріалі це реалізується таким чином: у виразі *затопити (заїхати) в око кому* актуалізуються слоти «Суб'єкт», «Об'єкт», «Партитив об'єкта» (око), «Дія» (удар). У фреймовій структурі фраземи *пустити юшку кому* реа-

лізовано слоти «Суб'єкт», «Об'єкт», «Партитив об'єкта» (ніс), «Дія» (удар), «Вплив» (кров на обличчі). Отже, цей вираз виявляється інформативно багатшим за попередній, оскільки містить додатковий слот «Вплив». Зауважимо, що інформація про наслідки побиття для об'єкта у рольовій структурі предикатів *вдарити* / *побити* взагалі не передбачена, проте вона є вельми релевантною у фреймовій моделі і входить до значної частини одиниць поля побиття.

Фреймове моделювання фразеологічних одиниць є особливо доречним в тих випадках, коли фразема зберігає зв'язок внутрішньої форми зі своєю актуальною семантикою. Такі фразеологічні одиниці можна класифікувати за типами вербалізованих складників фреймової моделі, що дасть змогу виявити найбільш релевантні компоненти ситуації побиття. Для аналізу ми залучили вибірку сталих виразів слов'янських мов, включно з діалектними та субстандартними фраземами, загальним обсягом коло 300 одиниць. Безперечно, що різноманітність у засоби вираження ситуації побиття вносять слоти «Інструмент», «Партитив суб'єкта», «Партитив об'єкта» та «Вплив», тому розгляньмо спочатку саме такі фраземи, а потім проаналізуємо фразеологічні одиниці, в яких представлено комбінацію цих слотів.

1. Фразеологічні одиниці, що вербалізують слот «Інструмент»

Фраземи цієї групи в образній формі передають інформацію про засіб, який використовується для підсилення больових відчуттів (наприклад, батіг, різки, палиця, хворостина, ремінь, бич тощо). Частина таких фразем в українській, російській та білоруській мовах містить похідні від іменника *береза* (*березовий*, *березина*), що вказує на поширену в минулому практику використання березових гілок для побиття (покарання): рос. *дать березовой каши*, укр. (*дати*) *всипати березової каші, пригостити березовою кашею; у три березини потягти* [6, с. 96], *березовим віником почесати* [6, с. 96], білор. *даць бярозавай кашы*.

Низку сталих виразів співвіднесено з побиття дубовими гілками чи палицями: укр. *скуштувати дубця* (*дубину*), білор. *дати дубца, дубчика джгануць* [7, с. 71], пор.:

[Тетяна]. *Паничі, остерігайтесь,*

Не запальчиво влюбляйтесь,

Бо хто ласий до чужбин,

Той скуштує і дубин. І. Котляревський. Москаль-чарівник.

Інші іменники з семантикою інструмента до складу фразеологічних одиниць входять рідше. Зокрема, в українській мові зафіксовано сталі вирази *оброку з бича дати* [8, 2, с. 465], *дати рубля* (де рубель — старовинний дерев'яний прилад для качання білизни) [9, с. 206], *освятити воду у три батоги* [10, № 3614], *давати ремінних капель* [9, с. 112], *дати канчука* [11, с. 178].

Релевантність слота «Інструмент» для позначення ситуації побиття виявляється у деяких образних виразах, які мають оказіональний характер і, як правило, не потрапляють у словники. Пор. (*дати*) *дубового сала* та *зіграти дубцем марш* (*по боках*), вжиті у творах українських письменників:

То що після таких кравецьких новацій мусив робити я? Теж канючити галіфе. На це мати обміряла мене насмішуватим поглядом і відповіла:

— *Гарний ти і без галіфе, такий уже гарний, що далі нікуди. ...*

— *Так уже, мамо, хочеться того галіфе...*

— *А дубового сала чи березової каші не хочеться?* М. Стельмах. Гуся-лебеді летять.

Вже за годину боки боліли, неначе на них зіграли дубцем марш. Ю. Мушкетик. Обвал.

2. Фразеологічні одиниці, що вербалізують слот «Партитив суб'єкта»

Це відносно нечисленна група фразем, до складу яких входить назва активної частини тіла суб'єкта (рук, кулаків, зрідка нігтів): укр. *дати волю рукам* [12, с. 56], *на кулаках носити* 'часто бити, знущатися з кого' [9, с. 139], *частувати кулаками* [6, с. 14],

видати з п'ятки (див. коментар І. Франка: "ударив його долонею (п'ятірнею) в лице") [8, 1, с. 162], рос. *дать пястку костениц* [13, с. 64], пор. також пол. *rzucić się na {kogoś} z pięściami [razurami]* 'zaatakować kogoś, próbować kogoś zrobić' [14, с. 547].

3. Фразеологічні одиниці, що вербалізують слот «Партитив об'єкта»

У значній групі фразеологічних одиниць вербалізовано різноманітні частини тіла та органи людини, на які припадають удари. Серед них виділимо номінації таких партитивів, що трапляються у фраземах найчастіше.

Верхня частина голови з волоссям: *почесати роги* [9, с. 202], *да(ва)ти поміж ріг* [9, с. 202], *почубеньків дати* [10, № 3854]; рос. *скроить треуха кому* [15, 2, с. 245], *попортить причёску* [15, 2, с. 128].

Обличчя в цілому: укр. *ляца в пику дати* [10, № 3852], *дати по циферблаті* [8, 2, с. 518]; *відрихтувати табло* [16, с. 317]; *загасити табло* [16, с. 317], *мордник дати* [17, с. 104]; рос. *заехать в рожу, заехать по рылу* [18, 1, с. 669], *дать в репу (в пачку)* [19, с. 130], *в морду влезть (врезать, въехать)* [13, с. 53], *морду начистить* [13, с. 53], *порovnать морду* [13, с. 54], пол. *nakłaść po pysku (po mordzie)* [14, с. 333], *dać w pysk, w mordę* [14, с. 107].

Зуби: укр. *дати в зуби* [12, с. 180], *двигонуті в зуби* [12, с. 180], *дати зуботичину* [20, с. 207], *давати зуботичку* [6, с. 14], *годувати зуботичками* [9, с. 108]; рос. *почистить зубы* [21, с. 151], *в подзуб дать* [22, с. 78]; білор. *даць на зубах* [7, с. 72].

Губи: укр. *дати по макоїдах* [8, 2, с. 518], рос. *клюв начистить* [13, с. 45]; білор. *даць на губах* [7, с. 72].

Вуха: укр. *драти (накручувати, наминати) вуха* [6, с. 14]; *вуха намити* [9, с. 59], рос. *в ухо дать* [13, с. 76], *настебать по ушам* [13, с. 76].

Щока: рос. *в щёку дать* [22, с. 78]; пол. *wymierzyć policzek* [14, с. 715].

Лоб: пол. *rozwalić łeb* [14, с. 538].

Ніс: укр. *дати носака* [12, с. 282], рос. *ноздри разбить* [13, с. 57].

Шия та потилиця: укр. *потиличниками нагодувати* [10, № 3855], *частувати потиличниками* [6, с. 14], *у потилицю заглядати* [9, с. 192]; рос. *накласть в шею (по шее)* [15, 2, с. 15], *накласть по шеем* [13, с. 81], *мыть шею* [18, 2, с. 364].

Спина: укр. *стригти по спині* [6, с. 14], *заглядати в холку* [9, с. 243], рос. *отлудить спину* [13, с. 72]; *в сугорбок всыпать* [21, с. 33].

Бік: укр. *полатати боки* [20, с. 668], *нам'яти боки* [20, с. 530], рос. *намять (помять) бока* [15, 2, с. 15], *обломать бока* [15, 2, с. 46].

Ребра: укр. *полатати ребра, порухувати ребра* [20, с. 670], рос. *ребра наломать* [13, с. 53], білор. *адламаць робры* [23, с. 87], пол. *policzyć [porachować] żebra* [14, с. 479].

Ноги: *полатати штани* [20, с. 668].

Задниця: *всыпать по задне число* [9, с. 249], *заглядати під хвіст* [9, с. 240].

Це далеко не повний перелік фразеологічних одиниць, в яких прямо чи за посередництвом евфемістичного замітника (див. *макоїди* 'губи', *клюв* 'ніс', *табло*, *циферблат*, рос. *репа* 'обличчя', *задне (число)* 'задниця' та ін.) позначено ту частину тіла, яка зазнає ударів. Вирази, в яких вербалізовано слот «Партитив об'єкта», можуть легко виникати в мовленні як оказіоналізми. Пор., наприклад, фрагмент комедії Г. Квітки-Основ'яненка "Шельменко-денщик", де головний герой розмірковує над тим, у який спосіб його може бути побито:

— *Как вас зна, за ким руку тянути? Не послухати капітана — битиме, битиме по-воєнному, а помагати капітану, то мій приятель, пан Шпак, як пійма, та як заїде у харківську губернію (показывая на правую щеку), а відтіля та у рожественський уїзд (показывая на левую щеку), та кинеться (схватив себя за волосы) уволосне правленіє, та (нагнувшись к земле) потягне у нижній земський суд, та нагодує буханцями (показывает, как будут бить по бокам), а далі на закуску ще товчениками припоштує, так тогді зовсім біда бідному Шельменку!*

Характерно, що три з шести описових номінації, які позначають у цьому фрагменті слот «Партитив об'єкта», кодують його через евфемістичні прикметники (*харківська* < 'харя', *рождественский* < 'рожа', *волосне* < 'волосся'). Таким чином створюється семантична двоплановість тексту та досягається комічний ефект.

4. Фразеологічні одиниці, що вербалізують слот «Вплив»

Під впливом ми розуміємо як травми, тобто ті тілесні зміни, які виникають в об'єкта внаслідок спрямованих на нього фізичних дій, так і деякі відчуття побитого. До таких травм належать поява крові, синців (гематом), набряків, вибиті зуби тощо.

Кров на обличчі вербалізовано в таких фразеологічних одиницях: укр. *спустити їушку "ударити так, щоб з носа кров потекла"* [24, с. 56], аналогічно білор. *юшку спу-ціць* [25, с. 78], укр. *вибити бубну (бубни)* [6, с. 14], *олію видавити* [10, № 3865], *дати киселя* [6, с. 14], рос. *пустить юшку* [19, с. 750], пол. *zrobić z {kogoś} marmoladę* [14, с. 778]. Оскільки кров має солоний смак, деякі фразеологічні одиниці з семантикою побиття містять лексичні компоненти *сіть*, *солоний* або відсилку до семи «сіть». Зокрема, ідіома *запросити на солоні паляниці* у збірнику І. Франка має такий коментар: «Запросив до своєї хати і набив сильно» [8, 2, с. 155]. М. Міхельсон, фіксуючи ідіому *закуску получить*, подає до неї наступні семантичні еквіваленти: *дали солёненконого, насолили* [26, 1, с. 323]. Тут слово *закуска* відсилає до типових російських страв, які прийнято було вживати переважно після міцних напоїв і які містили в собі багато солі (балик, кав'яр тощо).

Деякі фразеологічні одиниці у плані вираження містять лексичні компоненти, що вказують на появу синців, переважно коло очей: укр. *змісити в синьку* [16, с. 298], рос. *подвесить фонарей* [15, 2, с. 102.], *фонари поставит* [13, с. 57]. Пор. також вираз, зафіксований І. Франком: *поблагословив, аж синці поробив* [8, 1, с. 60].

Відзначимо також численні фраземи на позначення відчуття жару, що виникає на шкірі побитої людини внаслідок сильного удару: укр. *всипати гарячих, дати гарячих* [8, 2, с. 427], *дати шкварки* [10, с. 71], *справити кольбиду з горьчичими ковбасами* [8, 3, с. 286]; рос. *дать жарёхи* [13, с. 39], *баню сделать* [21, с. 175], білор. *даць (задаць) бані* [7, с. 67], пол. *sprawić [zrobić] łaźnię* [14, с. 574]. Цікавий випадок вербалізації впливу на об'єкт становить російська ідіома *испечь булку* [26, 1, с. 352], яка кодує побиття по щоці та його наслідки — відчуття жару та розпухання обличчя, тобто можна вбачати тут позначення одразу двох суміжних впливів.

Зрідка у виразах вербалізуються больові відчуття, що виникають у тілі побитого: рос. *прописать лому, задать ломоты* [13, с. 50]. Результат жорстокого побиття всього тіла (коли кажуть, що *не лишилося живого місця*) виражено у виразі *сделать котлету*.

5. Фразеологічні одиниці, в яких вербалізовано декілька слотів одночасно

Як свідчить розглянутий матеріал, найчастіше до складу фразем поля 'побиття' входять компоненти, що репрезентують слоти «Партитив об'єкта», «Інструмент» та «Вплив». Саме ці слоти можуть бути представлені в різних комбінаціях в межах певних фразеологічних одиниць. Розгляньмо деякі характерні випадки.

Слоти «Партитив об'єкта» та «Вплив» комбінуються у фразем поля «побиття» доволі активно. Див. укр. *нагріти боки* [20, с. 522], *погріти спину (ребра, плечі)* [20, с. 198], рос. *нагреть бока* [27, 2, стлб. 404], *задницу наварить* [13, с. 41], білор. *жарыць у скуру* [25, с. 33], де вербалізовано ту частину тіла, по якій б'ють, а також відчуття жару від ударів. Пор. також укр. вираз *зігріти чуприну* [28, 558]. У фраземах *[розбити] ніс на пумідор* [24, с. 31] та *покрасить ряшку* [13, с. 68] поєднується інформація про партитив та наслідки побиття (появу на обличчі крові). Цікавою формою вербалізації наслідків удару по обличчі є наведений В. Далем вираз *испекли лепёшку во всю щёчку* [29, 1, с. 215], де лексичний компонент *лепёшка* служить для кодування розпухлої від ляпасу щоки. Фраземи *списати на спині, списати спину, списати шкуру вздовж і впоперек*, а також okazіональний вираз *расписать задний фасад*, вжитий М. Гоголем у листі до

Г. Висоцького у 1827 р., експліцитно вербалізують як партитив об'єкта, так і вплив (сліди побиття на спині).

У деяких фразеологічних одиницях поєднуються слоти «Інструмент» та «Вплив», причому вказівка на інструмент, як ми вже зазначали, може бути імпліцитною. Так, вираз *стопить березову баньку* [13, с. 16] кодує, з одного боку, інформацію про використання березових різок у якості засобу покарання, а з другого — інформацію про відчуття жару, спричинене побиттям (одразу в двох компонентах: дієслові *стопить* та іменнику *баньку*).

Лише у незначній кількості фразем представлено комбінування слотів «Партитив об'єкта» та «Інструмент» (*памацаць кієм рэбры* [25, с. 301]), «Партитив суб'єкта» та «Партитив об'єкта» (*приміряти кулак до вуха* [9, с. 139]).

Нарешті, серед одиниць фразеологічного поля побиття можуть зрідка траплятися такі, що вербалізують одночасно три слоти. Пор, зокрема, укр. вираз *погріти ломакою спину* [30, 3, с. 236] із слотами «Партитив суб'єкта» (*спина*), «Інструмент» (*ломака*) та «Вплив» (*погріти*).

У цій статті ми не зупиняємося спеціально на засобах вираження слота «Дія», однак цілком очевидно, що цей слот посідає центральне місце в інваріантній моделі побиття. В багатьох випадках він залишається імпліцитним і виводиться із семантики фраземи в цілому, пор. наведені вище *олію видавити, запросити на солоні паляниці, загасити табло, освятити воду у три батоги, прописати ижицу*. Проте існує чимала група фразем, в яких слот «Дія» виражено експліцитно, зокрема, це стосується сталих виразів з першим компонентом *дати*, який зазнав десемантизації: *дати товчеників, луння, наминачки*, рос. *дать стукманку, дать вмятку*.

Висновки. На основі проведеного дослідження ми можемо твердити, що когнітивний підхід до фразеологічних одиниць виявляє свою більшу ефективність у порівнянні з формально-семантичним. Фреймове моделювання одиниць фразеологічного поля побиття дає змогу класифікувати їх у залежності від інформації, яка міститься в їх внутрішній формі і тим самим виявляти міру релевантності того чи того слоту для носіїв мови. Матеріал чотирьох мов свідчить про те, що найчастіше фраземи поля побиття вербалізують три слоти: «Інструмент», «Партитив об'єкта» та «Вплив на суб'єкт», представлені у фраземах окремо або в різних комбінаціях. На цій підставі доречно припускати, що саме ця інформація для мовців виявляється найважливішою, мовна свідомість виділяє саме ці слоти як найбільш релевантні у ситуації побиття. Важливо також відзначити, що інформація про ті чи інші слоти, вербалізовані у внутрішній формі фразем, може залишатися імпліцитною, в таких випадках вона виводиться мовцем завдяки знанню конкретних реалізацій загальної фреймової моделі.

Подальші дослідження в аспекті фреймового моделювання можуть бути спрямовані як на одиниці лексико-фразеологічного поля побиття, так і одиниці інших великих тематичних груп. Зокрема, у пропонованій статті не було заторкнуте питання про вербалізацію окремих слотів у внутрішній формі предикатів побиття. Загалом фреймове моделювання одиниць лексико-фразеологічних полів може служити засобом виявлення як специфічних, так і універсальних рис номінативних процесів.

РЕЗЮМЕ

В статье рассмотрены особенности строения и семантики фразеологических единиц поля «битье» с позиций фреймового моделирования. Построена фреймовая модель ситуации избивания, выделены ее составляющие (слоты). На материале фразем украинского, русского, белорусского и польского языков показано, что наиболее релевантными для языкового сознания являются слоты «партитив объекта», «инструмент», «воздействие».

Ключевые слова: фразеологическая единица, предикат, фрейм, слот, фреймовое моделирование.

SUMMARY

The article deals with the construction and semantic peculiarities of a phraseological unit «beating» in the scope of frame modeling. The model of the «beating» situation is built, its main components (slots) are singled out. Ukrainian, Russian, Byelorussian and Polish phrasemes serve the language material that shows that the slots «object's partitive», «an instrument» and «influence» are the most relevant for the language conscience.

Keywords: phraseological unit, predicate, frame, slot, frame modeling.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Жуйкова, М. В. Динамічні процеси у фразеологічній системі східнослов'янських мов : Монографія [Текст] / М. В. Жуйкова. — Луцьк : Ред.-вид. відд. «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. — 416 с.
2. Краткий словарь когнитивных терминов / Под общ. редакцией Е. С. Кубряковой [Текст]. — М. : Из-во МГУ, 1996. — 245 с.
3. Баранов, А. Н. Аспекты теории фразеологии [Текст] / Баранов А. Н., Добровольский Д. О. — М. : Знак, 2008. — 656 с.
4. Івченко, А. Фразеологізми зі значенням 'бити, карати' в українських народних говорах: ономазіологічний аспект [Текст] / Івченко А. // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Нова серія. Т. 8. — Харків, 1999. — С. 159-172.
5. Лингвистический энциклопедический словарь [Текст] / гл. ред. В. Н. Ярцева. — М. : Сов. энцикл., 1990. — 686 с.
6. Коломієць, М. П., Регушевський, Є. С. Словник фразеологічних синонімів [Текст]. — К. : Радянська школа, 1988. — 198 с.
7. Мяцельская, Е. С., Камароўскі, Я. М. Слоўнік беларускай народнай фразеалогіі [Текст] / Е. С. Мяцельская, Я. М. Камароўскі. — Мінск : Выдавецтва БДУ імя У. І. Леніна, 1972. — 320 с.
8. Франко, Іван. Галицько-руські народні приповідки [Текст]. — Т. 1. — Львів, 1901; Т. 2. — Львів, 1908; Т. 3. — Львів, 1909.
9. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологічний словник східнослобо-жанських і степових говірок Донбасу [Текст] / Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. — Луганськ : Альма матер, 2002. — 263 с.
10. Українські приказки, прислів'я і таке інше / Уклад М. Номис [Текст]. — К. : Либідь, 1993. — 768 с.
11. Білецький-Носенко, П. Словник української мови [Текст]. — К. : Наукова думка, 1966. — 422 с.
12. Фразеологія перекладів Миколи Лукаша : Словник-довідник [Текст]. — К. : Довіра, 2003. — 735 с.
13. Словарь псковских пословиц и поговорок / Сост. В. М. Мокиенко, Т. Г. Никитина [Текст]. — СПб. : Норинт, 2001. — 176 с.
14. Głowińska, Katarzyna. Popularny słownik frazeologiczny / Redakcja naukowa prof. Tadeusz Piotrowski [Текст]. — Warszawa, 2000. — 790 s.
15. Фразеологический словарь русского языка : в 2-х т. / Сост. А. И. Федоров [Текст]. — Новосибирск : Наука, 1995.
16. Український жаргон : Словник / Уклад. Ставицька Леся [Текст] / Ставицька Леся. — К. : Критика. — 496 с.
17. Піпаш, Ю., Галас, Б. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського р. Закарпатської області) [Текст]. — Ужгород, 2005. — 266 с.
18. Даль, В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4-х т. [Текст]. — М., 1955.
19. Химик, В. В. Большой словарь русской разговорной экспрессивной речи [Текст] / Химик В. — СПб. : Норинт, 2004. — 768 с.

20. Фразеологічний словник української мови : у 2-х кн. [Текст]. — К. : Наукова думка, 1993. — 980 с.
21. Фразеологический словарь русских говоров Сибири / Под ред. А. И. Федорова [Текст]. — Новосибирск : Наука, 1983. — 232 с.
22. Прокошева, К. Н. Фразеологический словарь пермских говоров [Текст] / К. Н. Прокошева. — Пермь : Изд-во ПГПУ, 2002. — 431 с.
23. Юрчанка, Г. Ф. Народна мудраслоўе : слоўнік [Текст] / Г. Ф. Юрчанка. — Мінск : Беларуская навука, 2002. — 319 с.
24. Аркушин, Гр. Сказав, як два зв'язав : народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині [Текст] / Гр. Аркушин. — Люблін—Луцьк, 2003. — 175 с.
25. Янкоўскі, Ф. Беларуская фразеалогія : фразеалагізмы, іх значэнне, ужыванне [Текст] / Янкоўскі Ф. — Мн. : Вышэйшая школа, 1968. — 451 с.
26. Михельсон, М. И. Русская мысль и речь. Свое и чужое : Опыт русской фразеологии : в 2-х т. [Текст] / М. И. Михельсон. — М. : Русские словари, 1994.
27. Словарь Академии Российской : в 6-ти частях [Текст]. — СПб., 1789–1794.
28. Головацький, Я. Словник української мови [Текст] / Я. Головацький // Науковий збірник Музею української культури. — Пряшів, 1982. — № 10. — С. 351–612.
29. Даль, В. И. Пословицы, поговорки и прибаутки русского народа. Сборник в 2 т. [Текст]. / В. Даль. — СПб. : Литера — «ВИАН», 1997.
30. Словарь української мови [Текст] / Упорядк. Б. Грінченко : в 4-х т. — К., 1908–1909.

Надійшла до редакції 18.03.2011 р.

УДК 81'271.1 + 81'373.74

ФОРМИРОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ С ПОМОЩЬЮ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ СЛОВАРЕЙ

Г. Г. Еркибаева

Академический инновационный университет (Казахстан)

Реферат. Попытки приблизить процесс обучения русскому языку к процессу коммуникации предпринимались достаточно давно. Однако внедрение элементов коммуникативности не приносило желаемых результатов, поскольку отсутствовала их системность. Необходимость разработки принципов системного применения коммуникативного метода в процессе обучения говорению обусловила обращение к фразеологическим словарям. В результате была разработана оригинальная фразеологическая коммуникативная технология (ФКТ), учитывающая дидактические требования к комплексу упражнений по формированию коммуникативной компетенции. Важным компонентом фразеологической коммуникативной технологии обогащения словаря (КФКТОС) является учебный материал, в который входят фразеологический минимум и текстовый минимум.

Ключевые слова: фразеология, речевая компетенция, коммуникативный метод, двуязычие.

В современных условиях в большинстве стран, в том числе и в Казахстане, на смену знаниевому подходу приходит компетентностный.

В «Словаре иностранных слов» так определяется значение слов «компетентность» и «компетенция»:

КОМПЕТЕНТНОСТЬ (лат.) 'соответствующий, способный' 1) обладающий компетенцией; 2) знающий, сведущий в определенной области [1, с. 247].